

Considerații privind latina medievală din Țara Românească și Moldova

ANA CRISTINA HALICHIAS

Dualitatea culturală, polarizarea izvorită, pe de o parte, dintr-o sferă de gândire și de expresie păstrată și transmisă prin școală, iar pe de altă parte dintr-un domeniu mai difuz, pe care îl denumim „popular”, reprezintă una dintre trăsăturile definitorii ale evului mediu european. Universul mental medieval reflectă această opoziție pe planul limbilor. Latina, instrument de transmitere a antichității romane, învățată în școli, sprijinindu-se pe scris și pe carte, trăiește o viață succesivă, deasupra, alături și, în final, concurându-se cu limbile vulgare. Cultura latină medievală, extinsă geografic, dar unitară prin legăturile realizate de abații, de școlile episcopale și de universități, pune limba latină nu numai în slujba religiei, a operelor literare sau științifice, ci și în cea a politicii, a dreptului, a însemnărilor particulare sau a corespondenței cu caracter personal.

Spre deosebire de alte zone europene, unde aproape toate sursele culturii și civilizației aparțin mediolatinei și limbii naționale, în evoluția ei, în Țările Române, aflate la răscrucea dintre Orient și Occident, această dualitate îmbracă forme specifice, în care s-au topit, într-o admirabilă sinteză culturală, bizantinismul, slavismul și diversele curente occidentale.

Încă de la întemeierea lor ca state feudale, Transilvania, Moldova și Țara Românească s-au aflat în strânse relații politice, comerciale și culturale atît cu centrul și apusul continentului, cît și cu Europa sud-estică și răsăriteană. Adoptarea, ca limbă de cultură, a latinei, în Transilvania, și a slavonei, în Moldova și Țara Românească, se datorează, în primul rînd, unor cauze de natură religioasă. Limba bisericii, instituție preponderentă în statul medieval, a devenit și limbă a cancelariilor și culturii în general, pînă în epoca Renașterii și a Reformei cînd, în toată Europa, a fost înlocuită treptat de limbile naționale. Din acest punct de vedere, Țările Române nu fac excepție de la procesul european. În Transilvania (ca de altfel și în Ungaria, Polonia, Cehia, Slovacia), latina a fost reintrodusă în secolul al XI-lea ca limbă a cultului catolic îmbrățișat de unguri și de sași, iar de la mijlocul secolului al XII-lea s-a extins în cancelariile voievodale și orășenești. Țara Românească și Moldova au adoptat ca limbă oficială slavona care eram alături de greaca bizantină, una dintre limbile „sacre” ale cultului ortodox. Dar, în secolul al XIII-lea, în Transilvania alfabetul și limba latină s-au răspîdit și în cele două Țări Române extracarpatiche, mai întîi în mediul clericilor catolici, al coloniștilor sași și unguri așezați în orașe, apoi și în cancelariile domnești și orășenești (Mihăilă, 1974).

S-a stabilit cu certitudine că o secție latină a existat tot timpul în cadrul cancelariei domnești, atît în Moldova, cît și în Țara Românească. Documentele latine, chiar dacã sînt în mod evident mai puține decît imensa masă a celor

interne, slavone, trădează o viață diplomatică activă și relații permanente cu zonele în care latina era limba culturii scrise: Transilvania, Ungaria, Imperiul romano-german, Polonia, Sfântul Scaun etc. (Ciurea, 1940, 1943).

Față de Occident, unde operele religioase, literare ori științifice sînt timpurii, la noi primele monumente ale limbii și scrisului latin medieval sînt reprezentate de documentele diplomatice, juridice, particulare — scrieri neliterare cu caracter eminent practic. Cartea manuscrisă a ajuns relativ tîrziu în circulație pe teritoriul românesc.

În majoritatea țărilor europene, latina medievală (al cărei „terminus ad quem” se consideră a fi secolul al XIII-lea) este studiată mai ales din perspectiva textelor literare. Excepție fac țările nordice, cele din Europa Centrală (Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria) și, recent, România, care își extind sfera cercetărilor și asupra documentelor neliterare (pe care le urmăresc pînă către sfîrșitul secolului al XVI-lea). Studiarea acestor documente își află laboratorul la punctul de întîlnire a unor discipline mai mult sau mai puțin înrudite (lingvistică, filologie, paleografie, diplomatică, istorie). Coroborarea informațiilor rezultate astfel cu cele oferite de textele literare crează o imagine de ansamblu asupra latinei medievale, privită ca un sistem în care trăsăturile generale, comune întregului continent european, se împletesc cu fenomenele specifice diferitelor arii geografice, epoci ori stiluri, purtînd amprenta autorului sau scribului textului.

Toate scrierile medievale, fie ele literare (în sensul cel mai larg al cuvîntului), fie neliterare, se înscriu într-un anumit cadru normativ. În același timp, fiecare asemenea scriere are o serie de trăsături particulare care variază în funcție de componenta spațială, temporală și-sociolingvistică (Goebel, 1975).

Notarii de limbă latină trebuie să se fi folosit de culegeri conținînd formularele diferitelor tipuri de acte (solemne sau simple, oficiale sau particulare), precum și copii ale unor documente mai vechi utilizate ca modele de redactare. Documentele latine din Moldova și Țara Românească respectă uzanțele diplomatice europene, trădînd în același timp influențe ale cancelariei regale polone (în cazul Moldovei) sau ale cancelariei transilvănene și maghiare (în Țara Românească), precum și anumite inovații proprii.

Dintre miile de acte emise de cele două cancelarii române, cele mai interesante și mai caracteristice din punct de vedere lingvistic sînt scrisorile cu caracter particular adresate de domnitori și dregători orașelor Brașov, Sibiu și Bistrița. Neîngrădite de un cadru normativ rigid, ele permit exprimarea liberă a unor gînduri, mărturii, profesiuni de credință.

Toate tipurile de documente sînt instrumente care își îndeplinesc rolul în interiorul unei rețele de comunicare. Grija principală a scribilor era aceea de a transmite o anumită încărcătură semantică. Calitatea și corectitudinea mesajului depindeau de cunoștințele și de performanța lingvistică a respectivilor scribi. La aceasta se mai adaugă o trăsătură care caracterizează în mod particular o limbă scrisă în opoziție cu orice limbă vorbită: chiar dacă autorul reușește, într-o oarecare măsură, print-o formație literară intensă și de durată, să gindească în latină, se întîmplă foarte rar ca acest avantaj să îl elibereze complet de puterea de sugestie a limbii vorbite care îi este familiară fie ca limbă maternă, fie ca idiom al mediului în care trăiește.

Dacă pentru Transilvania originea notarilor este destul de clară, aceeași fiind, în general, maghiari, sași și, uneori, români, situația din Moldova și Țara Românească este mai complexă. La început, diecii erau străini (polo-

nezi, maghiari, germani, italieni) și rareori români. Numărul diecilor localnici, cunoscători ai limbii latine, recrutați de obicei din rîndurile populației orășenești, crește pe măsură ce înaintăm în timp. O parte dintre ei sînt cunoscuți nominal (32 în Moldova, 12 în Țara Românească); acestora trebuie să li se adauge însă și cei care nu și-au indicat numele, dar al căror număr poate fi stabilit cu aproximație prin analize paleografice și lingvistice comparative. Originea locală și limba maternă a acestor dieci joacă un rol foarte important, ele influențînd adeseori structura gramaticală și lexicală a latinei documentelor (Jako, Manolescu).

Un studiu complet al latinei documentelor din Țările Române ar trebui, așadar, să evidențieze raportul dintre moștenirea clasică și elementele medievale, pe cel dintre trăsăturile panmedievale și cele specifice zonei centrale și est-europene, asemănările și deosebirile dintre latina de redacție românească și cea din țările vecine (Ungaria, Polonia, Cehia și Slovacia), precum și inovațiile specifice teritoriilor românești.

O dată făcută aceste precizări de ordin foarte general, în cele ce urmează ne propunem să prezentăm cîteva trăsături ale mediolatinei actelor de cancelarie emise în Țara Românească și Moldova în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XIV-lea și anul 1600. Alături de fenomenele panmedievale vom înfățișa cîteva particularități grafice, morfosintactice și lexicale din aria cercetată. Nu ne vom îngădui să facem generalizări și afirmații cu caracter definitiv, dat fiind faptul că studiile noastre în acest domeniu sînt departe de a fi încheiate.

Ortografia constituie un criteriu operant de caracterizare atunci cînd originea documentului este cunoscută. Particularitățile ortografice pot fi relevante atît pentru stabilirea fenomenelor panmedievale, cit și pentru identificarea trăsăturilor caracteristice unui anumit teritoriu, unei anumite epoci, cancelarii sau persoane.

Textele pe care le avem în vedere urmează îndeaproape grafiile panmedievale, care oglindesc de altfel trăsăturile esențiale ale fonetismului medieval:

— monoftongarea diftongilor *ae, oe* (a căror restituire grafică va începe abia din secolul al XVI-lea) își află reflectarea în grafiile cu *e*: *prefatus, presens, ereas* etc.;

— asurzirea sonorelor finale înaintea unei consoane surde: *quot* și (= *quod*), *at terram* (= *ad*) etc.;

— delabializarea labiovelarelor, prezentă constant în grafii de tipul: *condam* (= *quondam*);

— *t + i* și *c + i* înainte de vocală se pronunțau asemănător, grafiile în care *ti* este în locuit de *ci* fiind obișnuite: *spacium, eciam, gracia, cicius* etc. În schimb, greșeala inversă este mult mai puțin frecventă: *provincia*;

— reducerea geminatelor (*agnelus, permissis*) și crearea unor forme hipercorecte rezultate din tentativele de restaurare a consoanelor duble (*transmittere, comittibus, optimmus*);

— aspirata *h*, dispărută de multă vreme, nu slujea decît ca semn grafic, fapt care a dat naștere la numeroase confuzii: pe de o parte întilnim forme ca *abemus, ortamur, ircum, exhibemus, pulcriorem, ebdomadaram*, iar pe de altă parte *hordinacionem, inhermes, charissimis*);

— disocierea grupurilor consonantice *mn, mm* prin intercalarea altei consoane, de regulă lanială *p*: *solempninitatem, dampna, sumpmoque*. Mai

mult, se creează forme hipercorecte: *presummo*, în care apoi se intercalează labiala *p*: *presumpmant*.

Este interesant de urmărit grafia folosită în cazul cuvintelor românești prezente încă în documentele latine timpurii. Antroponimele, toponimele, substantivele comune și adjectivele românești sînt scrise urmîndu-se regulile ortografice ale maghiarei și germanei (în Țara Românească, sub influența cancelariei transilvănene), sau cele ale polonei (în Moldova). Aceste grafii trădează încercările diecilor de a reda cît mai fidel fonetismul românesc (uneori chiar pe 'cel dialectal): *Bagya* = *Bág'ia*, *Nuxora* = *Nucsóra*, *Czocza-via* = *Cucava*. Desigur că în multe cazuri ne vom întîni cu simple frumuseți de scriere, care nu au nici o valoare fonetică: *w* = *u*, *v*; *y* = *i*, *th* = *t* (*Radwul*, *Wlaykul*, *pytar*, *stolnyk*), dar de cele mai multe ori grafiile respective sînt justificate: *kamarasz*, *Czioban*, *Cziokan* (ortografii maghiară); *armasch*, *camarasch* (ortografii germană); *Balczad Wysternicel*, *kyne* (ortografii polonă).

Într-un document emis în Țara Românească la 10 noiembrie 1423, numele localității Tirgșor apare scris sub forma *Traxor*, fapt care ne determină să credem că diacul de limbă latină va fi cunoscut și alfabetul chirilic suficient de bine pentru a încerca să mențină, în transliterarea latină, grafia curentă din textele slavone. De altfel, și în acestea din urmă forma *Тръгшоръ* nu reprezintă decît menținerea unei tradiții grafice fără corespondență în pronunție, unde metateza se produsese de multă vreme. Acest fapt este confirmat de toponimul Tirgoviște care în textele latinești este atestat numai în forme ca *Targovistia*, *Tergowistia*. Oscilația între *a* și *e* trădează nesiguranța diecilor în a reda arhifenomenul <ă> realizat în două variante: <ă> sau <i> (opozitia dintre acestea realizîndu-se abia după secolul al XVI-lea).

Grafiile *com*, *infedellibus*, *ortamur*, *abemus*, *abuieritis*, *orribilem*, întîlnite în documente emise de Ștefan cel Mare între anii 1474--1476, ne îndreptățesc să afirmăm că în această perioadă domnitorul moldovean a avut ca scrib de latină un notar italian (al cărui nume ne este încă necunoscut).

În morfologie, ca și în sintaxă de altfel, latina din Țările Române prezintă aceleași caracteristici ca întreaga latinătate medievală europeană. Dintre trăsăturile întîlnite cel mai frecvent amintim:

Depluralizarea unor plurale colective neutre și trecerea lor, prin asimilare, la declinarea I feminină: ista est *peccata* ipsius; ista *damnifica* et *iniuria* nobis et hominibus nostris iniecta non ibit ad finem bonum; *quasdam armas*... transmittere vellent.

Flexiunea nominală românească este atestată ca atare în toponimele compuse, în care al doilea termen este un substantiv în cazul genitiv singular sau plural: *Lonka Rywly*, *Walya Kazylor*.

În cazul unor antroponime românești articulate cu articolul enclitic, desinențele latinești se atașează formei articulate românești *Radulo*, *Stan-czulo*, *Dancwlo*.

Există exemple care trădează originea germană a diacului respectiv: cuvinte românești introduse în textul latin primesc desinențe de plural specifice limbii germane: *vervecium custodibus wlgo berbekayren*; *pro kastrawetzen*.

Pronumele demonstrative, avînd un sistem prea complicat ca să reziste, se confundă adeseori între ele. Anaforicul *is* este înlocuit de *ipse* și de

idem. Ille și *ipse*, însoțind un substantiv, își pierd valoarea pronomială și joacă un rol de articol hotărât.

Documentele trădează o preferință vădită pentru folosirea participiilor *presens, predictus, prefatus, supramemoratus* etc. în locul demonstrativelor: *Vestra Serenitas prefato vestro familiari precipiat.*

Pronumele de întărire *ipse* apare uneori însoțit de *solus* care, în numeroase alte cazuri, îl înlocuiește cu totul: *ipsi soli... in nullo loco quiescere presumatis; solus* Cestat cum onibus suis baronibus... congregatus est.

Adverbele *valde, multum, plurimum* se folosesc pentru formarea superlativului adjectivelor și adverbelor: cum bello magno valde, rogamus multum diligenter; viri nobis plurimum dilecti.

Numeralul *unus, -a, -um* este folosit în mod curent cu valoare de articol nehotărât.

În ceea ce privește verbul, opoziția activ/pasiv se păstrează, cu precizarea că formele analitice tind să se extindă și la tema prezentului. Cît privește diateza medie, se renunță la desinențele pasive, trecindu-se la active acolo unde nu se mai înțelege implicarea subiectului în acțiunea verbului. În acest fel se explică forme ca *morio* sau *patio*: et nobis apparet quod... vel morio...; que damna *paciet* propter vos *paciet*.

Verbele *habeo, debeo, volo* își asumă tot mai mult rolul de verbe auxiliare. Funcțiile lor modale merg, în principiu, în paralel.

Viitorul sintetic este frecvent înlocuit de construcții analitice în a căror structură intră unul din verbele menționate mai sus, însoțit de un infinitiv: qui citissime ad nos *redire habebit*; *volo* facere multa mala.

În propozițiile finale și consecutive, *debeo, volo, possum, valeo* servesc adesea la întărirea valorii exprimate de conjunctiv; *precipimus ut hoc facere debeatis* este o construcție frecvent utilizată în loc de *precipimus ut hoc faciatis*.

Exprimarea lexicală a factitivului este foarte frecventă în sintagme de tipul *construi facere, destinare fecimus, fecimus comburi, adduci faciatis*.

Ablativul gerunziului tinde să înlocuiască participiul prezent, atît pentru a exprima mai clar simultaneitatea, cît și pentru a evita rigorile acordului: scribunt and nos *dicendo* quod...; nosque similiter *congregando*... fecimus.

Anumite construcții perifrastice românești sînt redată întocmai în documente: mai mult ca perfectul perifrastic transpus în latină prin conjunctivul mai mult ca perfect al verbului *esse*, însoțit de participiul perfect al verbului de conjugat, iar viitorul II perifrastic românesc prin viitorul anterior al verbului *esse* și participiul perfect pasiv al verbului de conjugat. (Halichias, 1989 b; 1992).

Anumite forme sînt refăcute analogic după tema prezentului: homo noster... fide *iubuit* domini iudici.

În ceea ce privește atît prepozițiile, cît și conjuncțiile, două sînt fenomenele cele mai caracteristice: a. confuzia de sens și b. cumulul de prepoziții, respectiv de conjuncții (pentru întărirea sensului care se tocise în decursul vremii): a. *erga* = *apud* (quasdam armas... transmittere vellet que *erga* vos esset nunc); *ad* = per (promit timusad Deum vivum et eius Genitricem... atque etiam *ad* fidem consiliariorum nostrorum); b. *de sub* Weresthoron; ad vestras Sagacitates *necon* et Circumspectiones; decrevimus... *quatenus ut*... dignemini (cf. infra).

Sintaxa este domeniul care arată cel mai limpede cât de bine știa latinește cel care scria documentul, și în ce măsură se lasa influențat de limba sa maternă sau de cea a mediului în care trăia.

Tendința de asimilare mecanică a terminațiilor se numără printre greșelile frecvent întilnit în texte: *committimus universis nostris baronibus... in quibuscumque dignitate existentibus* (*quibuscumque*, care în mod normal trebuia acordat cu *dignitate*, este acordat cu *existentibus*, poate și datorită faptului că formula *in quibuscumque locis existentibus* era curentă în documente și cu siguranță prezentă în mintea diacului); *liberam et securam habeatis facultandi... negociandi* (în loc de *facultatem negociandi*); *tali mali homines* (*tali*, în loc de *tales*, rimînd cu *mali*); sacre corone incliti regni Vngarie prefatoque domino nostro graciousissimo regi Wladislao eiusque primogenito carissimo *rege* (sic) Lodovico inservire... volumus (ablativul *rege* este atras de dativele vecine care, din punct de vedere formal, se confundă cu ablativul; este evident că diacul nu a fost atent la sensul frazei); *prudente et circumspecte domine* (*prudente* este un vocativ creat ad hoc, sub influența lui *circumspecte domine* cu care și rimează).

Cu cât cunoașterea limbii latine era mai superficială, cu atât scribil depindeau mai mult de formulele fixe. Păstrînd o anumită amintire vizuală a unor sintagme, dar nefiind atenți la funcția desinențelor, ei foloseau formulele ca atare, nemodificîndu-le potrivit necesitățile sintactice ale textului: *Quot si eiusmodi homo venerit, cuius proprie sunt oves vel fide dignum...* (cf. și supra)

Folosirea izolată a genitivului (ca formă specială a elipsei), mai ales în datarea documentelor prin menționarea sărbătorilor catolice, se întilnește deseori în texte, ceea ce denotă faptul că asemenea construcții erau comprehensibile pentru cei cărora le erau destinate actele respective: *datum... dire dominica post assumptionis beate virginis Marie; datum sabbato ante Thome* (în ambele exemple este omis *festum*).

Dubla negație este un fenomen obișnuit: *in nullo loco nullum tributum solvant.*

Cît privește regimul prepozițiilor, deseori erori întilnite în texte dovedesc fie o cunoaștere precară a sintaxei latine, fie influența limbii vulgare.

Ad poate fi întilnit însoțind un dativ: *istam literam ad manibus Magnifici Stephani de Bathor presentare dignemini; ad manibus aliorum non debent dari.*

Ad urmat de acuzativ este preferat unor dative, mai ales în formule ca *scribere ad aliquem.*

Într-un privilegiu de comerț, acordat brașovenilor în 1424 de domnul Țării Românești (act redactat de un diac care în mod vădit știa puțină latină), prepoziția *de* (folosită în loc de *pro*) este urmată (cu o singură excepție) de cazul nominativ (dacă nu cumva forma respectivă era considerată de scrib drept formă fixă): *de piper et crocum, bamabacum...* et de cute agnel ac aly cutes... tres denarios.

Față de sintagmele *de una tunella mellis, de una tunella vini* (întilnite în textul menționat anterior), sintagma *de una masa de cera* ne determină să credem că aici gîndirea diacului s-a lăsat influențată de o construcție similară din limba vernaculară.

Prezența unui complement de cauză ca cel din exemplul următor își află o posibilă explicație în existența unei formule identice în limba română: quia quod aliquid facerem, *de istis exploratoribus* non possum.

Verbul *peto* devine tranzitiv sub influența sinonimului său *rogo*: *vestras petimus amicitias quatenus velitis*...

La nivelul frazei, adeseori se întâlnește lipsa conjuncției subordonatoare și folosirea raportului de coordonare prin juxtapunere: *Quare rogamus Vestras amicitias enixe vel manifeste sciscitamina de intencione ipsorum paganorum; noveritis, amici nostri dilecti, literam atque intimata vestra bene percipimus*.

Prepozițiile completive infinitivale sînt eliminate aproape complet și înlocuite de prepozițiile introduse de *quod*, *quia*, *quare*, *quomodo*: *notum sit ... quomodo fidelis noster ... enodavit; vobis damus scire ... quare nunc nuncius Turcorum venit; ne dicatis quia nostra culpa est*.

Uneori se întîlesc forme hibride în care prepoziția completivă este introdusă de conjuncția *quod*, dar verbul predicativ este la modul infinitiv: *promittimus quod nullas nobis alias partes quaerere*.

Conjuncțiile *quod* și *quia* pot fi introduse propoziții consecutive: *ita quia vix aliquis senium talem meminit; una (olla) sit ita magna quod duos boves in ea coquere possint*.

Propozițiile finale sînt introduse de conjuncția *quatenus*, care a luat locul lui *ut*, conjuncție dezavantajată de corpul fonetic redus, de tocirea sensului și de ambiguitățile pe care le crea în comunicare datorită polisemantismului inițial. *Quatenus* ajunge să fie folosit în locul lui *ut* și pentru a introduce o completivă conjunctivală: *rogamus ... quatenus quasdam ollas ereas nobilis preparare facere velitis*. Existența unor asemenea exemple a impus la un moment dat, întărirea sensului conjuncției *quatenus*. Acest lucru s-a realizat, în mod paradoxal, cu alutorul lui *ut*: *decrevimus ... ut ad Vestras Sagacitates necnon et Circumspectiones literam ... destinare quatenus ut ad nostrum regnum venire dignemini*.

Cumulul de conjuncții subordonatoare este un fenomen frecvent întâlnit. Una dintre explicații a fost deja menționată: necesitatea întăririi sensului. Altă explicație ar putea fi legată de inabilitatea lingvistică a diacului care, uitînd că a folosit deja o conjuncție subordonatoare, recurge și la o alta. În sfîrșit, este posibil să aibă un rol și limba vulgară pe care o vorbea scribul respectiv, sau chiar faptul că textele erau scrise sub dictare, operațiune în care sînt reluate cuvinte, sintagme etc.; *significamus ... compromittentes ut, si aliqui ex ipsis in terris nostris mercari aut negociari voluerint quod huiusmodi mercatores libere et absque quovis impedimento nostri ex parte venientes ipsorum negocia, ut prefertur, peragant pacifice et quiete*.

În locul propozițiilor completive conjunctivale construite cu modul conjunctiv și introduse prin *ut* sau *quatenus*, textele analizate oferă exemple în care se păstrează conjuncția subordonatoare dar verbul predicativ se află la modul imperativ (care în mintea diacului exprima mai clar voința, porunca *quare rogamus vos uti curam ex his habete*. Interdicția este exprimată uneori prin modul indicativ precedat de *quod ne*: *dicimus vobis quod deinceps et amodo ne vestri in medium mambulant tali mali homines, malifacitores, exploratores*.

Conjuncția *ut* este folosită uneori în aceeași frază pentru a introduce o completivă conjunctivală, o finală și o completivă cu indicativul: *opte...*

ut... duos concilliatos at nos mittere velitis quam cicius potestis, ut ea negocia in bonum statum convertamus et melius erit regni vestri Barcay quia verum est ut in hac re non estis de bilis. După cum se poate vedea din acest exemplu, ca de altfel și din cel imediat următor, „consecutio temporum” și topica urmează mai degrabă regulile limbii vulgare de care se folosea diacul, decît pe cele ale limbii latine: *volentes igitur nos... ut simus in bona concordia et pace tranquilla ut idem parvi denarii in isto regno sic ambulat sicut ibi in Braso.*

În sfîrșit, vom aminti prezența deselor anacolaturi care reprezintă poate argumentul cel mai convingător cu privire la rolul pe care îl joacă limba maternă sau limba mediului în care se află diacul de limbă latină. Anacoliturile sînt dovada cea mai grăitoare că, în spatele multor forme aberante din punctul de vedere al limbii latine, se află un grai viu: *mencio fiebat... quod homines nostri, tam negociatores, quam et ceteri, in quibuscumque factis et agendis essent et existerent, quod Vestra Generositas in sua persona simulcum ceteris nunciis et hominibus eorundem Brassoviensium spopoudebat, tales literas nostras non expectate faciendas quoniam ea que ipsi Brassovienses coram nobis promiserunt et sponderunt et ipsa non adimpleverunt quomodo tunc vestrum ab ipsis post necessum adimplebunt vota et promissa?*

Lexicul textelor medio-latine din Țara Românească și Moldova își are nucleul principal de cuvinte comun cu cel al latinei clasice, atît ca formă (cu unele excepții de ordin fonetic), cît și ca sens. Pe de altă parte, există un număr mare de cuvinte create în evul mediu pentru a exprima realități ale epocii, care au circulat de la o cancelarie la alta. Polivalența anumitor cuvinte, în care sensul clasic profan coexistă cu cel religios și cu cel medieval (a se vedea *fides* de exemplu), este și ea atestată. În fine, cele mai interesante sînt cuvintele împrumutate ca atare, sau latinizate, din limbile vernaculare. Întrucît ne-am referit pe larg în alte articole la aceste chestiuni (Halichias, 1989, a, b), nu vom insista asupra lor. Ne vom limita doar la a cita cîteva exemple mai reprezentative de calcuri semantice ale unor expresii românești: *ad legem ipsosque attraxisset*; *misimus... Athanasium Episcopum secundum legem nostram*; *coram nobis fassi sunt super legem eorum*; sed a modo in posterum *in caput nostrum quietamus* quod Turchi per terram transalpinam non poterunt viam habere; si vultis nobiscum *bonam pacem habere*; *nobis non apparet ben* quod hos mercatores nostros captivastis; *postquam Deus nos cum sanitate reducet*; *audivimus ex relacionibus ut inimicos nostros apud vos teneretis... qui dabunt fugam* de regno nostro et iis partibus nostris multa damna et pericula faciunt; *nescimus que opera ista volunt esse.*

Modul de redare în limba latină a unor asemenea expresii dovedește atît existența unor tipare generale de gîndire umană, cît și moștenirea unor formule existente deja în latină clasică, tîrzie sau creștină.

În cazul calcurilor semantice, dar și în cel al altor fenomene de ordin morfosintactic, semnalate anterior, influența românească este un factor complementar, un element de susținere a unor vechi structuri moștenite din latină. Este greu de stabilit unde se încheie gîndirea romanică a diacului (fie el român sau cunoscător de română) și de unde încep cunoștințele acestuia de limbă latină. Nu se poate contesta faptul că o influență a limbii române asupra limbii latine a documentelor a existat.

Aparent, această ultimă afirmație contravine celor arătate la începutul articolului referitor la prezența unor notari străini în cancelariile domnești

din Țara Românească și Moldova. Desigur că aceștia se trădează a fi polonezi, maghiari, sași, italieni atît prin deprinderile ortografice, cît și prin anumite particularități morfosintactice preluate din limba lor maternă. Pe de altă parte, trăind la curtea domnilor români, ei erau nevoiți să învețe (mai mult sau mai puțin corect) românește. Neînțelegînd întotdeauna bine unele expresii și construcții specifice acestei limbi, le traduceau ad litteram în latină.

Anterior jumătății secolului al XIV-lea „liniștea cea mai completă — cum spunea Iorga — acoperea toată acțiunea diplomatică a vechilor principii” ai Țării Românești și ai Moldovei. Ne aflăm așadar într-un domeniu în care trebuie să facem apel, în mare măsură, la ipoteze și conjecturi, la logică mai degrabă decît la date concrete. Cu toate acestea, un studiu referitor la limba documentelor latine emise de cancelariile Moldovei și Țării Românești nu poate fi decît binevenit. O asemenea cercetare vine să întregească tabloul latinei medievale, cunoscută pînă în prezent doar parțial, prin demersurile privitoare la aria centrală și occidentală a Europei. Un studiu complet al mediolatinei europene nu va fi nicicînd posibil atîta vreme cît nu vor fi luate în considerare și caracteristicile latinei de redacție românească. În același timp, cercetarea izvoarelor latine de pe teritoriul României poate aduce date noi privind istoria limbii române în perioadele pentru care nu avem atestări directe.

BIBLIOGRAFIE

- 1 Ciurea 1940 = D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni. Saggio di paleografia e di diplomatica*, în „Ephemeris Decoromana”, IX, 1940, p. 181–241 + XV pl.
- 2 Ciurea 1943 = D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești. Studiu de diplomatică*, în „Apulum”, II, 1943–1945, p. 215–250.
- 3 Goebel 1975 = H. Goebel, *Qu'est-ce que la scriptologie?* în „Medioevo Romano”, II, 1975, p. 3–45.
- 4 Grămadă 1935 = N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova*, în „Codrii Cosminului”, IX, 1935.
- 5 Halichias 1989a = Ana Cristina Halichias, *Note privind lexiconul latinei de cancelarie din Țările Române*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XL, 1989, nr. 1, p. 21–29.
- 6 Halichias 1989b = Ana Cristina Halichias, *Mărturii privind limba română înainte de primele atestări scrise*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XL, 1989, nr. 3, p. 239–245.
- 7 Halichias 1992 = Ana Cristina Halichias, *Latina medievală și limbile naționale în „Studii și cercetări lingvistice”*, XI III, 1992, nr. 1, p. 45–50.
- 8 Jakó Manolescu = Sigismund, Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971.
- 9 Mihăilă 1974 = Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974.